

Η ΕΠΙΓΝΩΣΗ ΤΩΝ ΟΡΙΩΝ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΠΟΧΗ

ΑΝΤ. Γ. ΜΑΡΚΟΥ

Είναι, αναμφισβήτητα, όρθή ή άποψη όλων σχεδόν τών επιστημόνων και φιλοσόφων τής έποχής μας ότι ή σύγχρονη έπιστήμη έχει αποκτήσει όρισμένα χαρακτηριστικά και έχει διαμορφώσει ένα νέο πνεύμα¹ και νέες αντίλήψεις σχετικά μέ τή μορφή της, τό σκοπό, τό εύρος τών ενδιαφερόντων της, τή σαφήνεια και τή βεβαιότητα τών γνώσεών της, τό βαθμό προσέγγισης τής αλήθειας, τά όρια και τίς δυνατότητές της.

Πραγματικά ή σύγχρονη έπιστήμη έχει βαθιά επίγνωση ότι μένουν ακόμη πολλά όντα, φαινόμενα και γεγονότα τής φυσικής και ανθρώπινης πραγματικότητας πού δέν έχει εξερευνήσει και γνωρίσει, ότι δέν γνωρίζει τά πάντα. Για τό λόγο αυτό και ένα από τά χαρακτηριστικά της, όπως άλλωστε και τής αρχαίας έπιστήμης, είναι τό ότι «τίποτε δέν είναι αδιάφορο»² γι' αυτή. Σήμερα, όπως παρατήρησε ό Bernal³, «ξέρουμε καλύτερα τό τί δέν ξέρουμε», ξέρουμε νά διακρίνουμε, «ανάμεσα σ' αυτό πού είναι γνωστό και σ' αυτό πού είναι άγνωστο», όπως δέχεται ό Jaspers⁴, θεωρώντας μάλιστα αυτό βασικό γνώρισμα τής σημερινής γνήσιας επιστημονικής στάσεως. 'Η επίγνωση αυτή τής σύγχρονης έπιστήμης ολοκληρώνεται μέ τήν αντίληψη ότι και οί γνώσεις για τήν πραγματικότητα, όσες έχομε αποκτήσει, δέν είναι απόλυτες, τέλειες, όριστικές. Διαπορούμε σήμερα για τό πόσο καλά ξέρουμε και αυτά πού ξέρουμε, πόσο έχομε διερευνήσει και γνωρίσει σέ βάθος και πλάτος και αυτά τά πράγματα πού νομίζομε ότι έρευνήσαμε και γνωρίσαμε. 'Η έπιστήμη τής έποχής μας, παρατήρησε ό Popper⁵, «δέν είναι τέλεια γνώση, όπως ή αρχαία έπιστήμη, δέν μπορεί ποτέ νά ισχυρισθεϊ πώς έφθασε στην αλήθεια ή, ακόμη και ένα υποκατάστατο τής αλήθειας, τήν πιθανότητα».

'Η επίγνωση αυτή αναγκαία επέφερε και αλλαγή στην επιστημονική στάση έναντι τής ιδέας τών κοσμοαντιλήψεων. Οί εκπληκτικές διεισδύσεις στό βάθος τής πραγματικότητας και ή ανακάλυψη του πολύπλοκου αυτής έκαναν έκδηλη τήν αδυναμία τής έπιστήμης νά υπαγάγει και νά έρμηνεύσει όλα τά πράγματα, και του φυσικού και του ανθρώπινου κόσμου, μέ βάση όρισμένες αρχές. Παράλληλα απέτυχαν και όρισμένες προηγούμενες απόπειρες προς αυτήν τήν κατεύθυνση και διαψεύσθηκαν όρισμένοι δογματισμοί ότι είναι δυνατόν κάτι τέτοιο. Όλα αυτά όδήγησαν τή σύγχρονη έπιστήμη στην αντίληψη ότι «μία γενική κοσμοαντίληψη, ή όποία νά έρμηνεύει τά όντα ξεκινώντας από μία ή από όλιγάριθμες 'Αρχές επιστημονικώς είναι ανέφικτη»⁶.

Για όλους τούς παραπάνω λόγους, και έπειτα από άπροκατάληπτη κριτική τής πορείας της, ή σύγχρονη έπιστήμη όδηγήθηκε πραγματικά στό όρθό και ένδεδειγμένο πνεύμα τής ατέλειας και τής σχετικότητάς της και στη συνείδηση τών όρίων και τών πραγματικών δυνατοτήτων της. 'Αποδέχθηκε δηλαδή ή σύγχρονη έπιστήμη ότι είναι «ουσιαστικά ήμιτελής»⁷, ότι οί γνώσεις και οί αλήθειες της είναι άτελείς, σχετικές και προσωρινές, ότι «ή έπιστήμη στην όλότητά της και μαζί της όλη γενι-

κά ή γνώση είναι σχετική»⁸. Είναι επιτυχής εν προκειμένω ή παρατήρηση του Bernal⁹ ότι «ο προσωρινός χαρακτήρας τής επιστήμης ποτέ δεν υπήρξε περισσότερο εκδηλος». Γι' αυτό αναγνωρίζεται¹⁰ σήμερα ως ουσιαστικές, αλλά και αναγκαίο, γνώρισμα του επιστημονικού πνεύματος «ή διάθεση σχετικότητας». Πρέπει εδώ να τονισθεί ότι ή αντίληψη αυτή τής σύγχρονης επιστήμης για τή σχετικότητα τών γνώσεων είναι μακριά από κάθε σκεπτικιστική αντίληψη, ότι δεν σημαίνει καθόλου άρνηση τής δυνατότητας γνώσεως τής πραγματικότητας και ότι δεν αμφισβητεί τήν επιστημονική αξία του έρευνητικού έργου τής επιστήμης και τήν αρχή τής συνεχούς συναγωγής γνώσεων¹¹. Απλά ή έννοια τής σχετικότητας τών γνώσεων σημαίνει μιά βαθειά επίγνωση, ότι οί έκαστοτε γνώσεις δεν είναι απόλυτες, τέλειες, όριστικές αλλά άτελείς, προσωρινές και γι' αυτό χρήζουν συμπληρώσεως και βελτιώσεως και ότι πρέπει τά πάντα να είναι άνοικτά στην έρευνα. Έτσι, πραγματικά, «τή σημερινή σκέψη πάνω στην επιστήμη τή χαρακτηρίζει άπειρα μεγαλύτερη μετριοφροσύνη και όξύτερη συνείδηση τών θεωρητικών όρίων και τών γνωσιολογικών προβλημάτων που συνεπάγεται τό επιστημονικό έγχείρημα»¹². Γι' αυτό και τό πνεύμα αυτό τής σχετικότητας δεν άκίνητεί τήν επιστημονική έρευνα. Αντίθετα μάλιστα γεννά τό βίωμα τής «άγνοιας» ενώπιον τής πραγματικότητας, τό βίωμα τής αποστάσεως από τήν πραγματική γνώση και τήν αλήθεια, βίωμα τό όποιον μέ τήν «άπορία» που προκαλεί στάθηκε πάντοτε ή κύρια παρωθητική προς επιστήμη και φιλοσοφία δύναμη. Χάρη σ' αυτό τό βίωμα: Τρέφεται ή επιστημονική περιέργεια. Ένισχύονται ή άμφιβολία και τό κριτικό πνεύμα¹³, ως βασικές επιστημονικές αρχές μέ τίς όποιες έλέγχεται ό βαθμός βεβαιότητας και σαφήνειας τών ύφισταμένων και άποκτωμένων γνώσεων και έξασφαλίζεται τό όρθότερο τής παραπέρα πορείας. Συνεχίζεται πιο σωστός και καθαρός διάλογος μεταξύ πνεύματος και πραγματικότητας και αυξάνουν και γίνονται ουσιαστικότερα τά τιθέμενα έρωτήματα. Τέλος επιτυγχάνεται ή διαρκώς και περισσότερο άληθοποιούσα τά πράγματα έποικοδομητική και προοδευτική κίνηση τής επιστήμης. Για όλα αυτά ή επιστήμη σήμερα θεωρείται ως μιά βαθμιαία πορεία, ως μιά διαρκής διαδικασία, ως ένα «γίγνεσθαι», μιά «αύξουσα άναπτυξη» προς κτήση έγκυρότερων, βεβαιότερων και σαφέστερων γνώσεων και άληθειών και δι' αυτών προς προσέγγιση τής πραγματικής, τής τέλειας γνώσης και αλήθειας¹⁴. Σήμερα καταλήγουμε, παρατήρησε ό Piaget¹⁵, «νά θεωρούμε τή γνώση μάλλον σαν διαδικασία παρά σαν κατάσταση», σαν ένα «πέραςμα από μιά λιγότερη γνώση σε μιά κατάσταση πληρέστερη και περισσότερο άποτελεσματική», σαν ένα «πέραςμα από μιά μικρότερη σε μιά ανώτερη έγκυρότητα».

Βέβαια ή επιστήμη έφθασε σ' αυτές τίς σημερινές της αντιλήψεις άφοϋ μέχρι και τίς αρχές του παρόντος αιώνα θήτευσε αρκετά στίς αντίθετες σχεδόν αντιλήψεις, άφοϋ δοκίμασε έστω πολλά διαμορφωτικά στάδια. Η επιστήμη¹⁶ δηλαδή κατά τή νεώτερη έποχή και μέχρι τών αρχών του αιώνα μας, έστω και από «αυταπάτη», έστω και λόγω «χαλάρωσης τής επιστημονικής κριτικής», έστω και εξαιτίας τής έκπληκτικής πραγματικά προόδου στό χώρο τών φυσικομαθηματικών κυρίως επιστημών, έφθασε σε «άπολυτοποιήσεις τών επί μέρους», αναζήτησε «τή συνολική φιλοσοφική γνώση» και όδηγήθηκε στον «επιστημονισμό» και τίς διάφορες «συστηματοποιήσεις». Ξεκινώντας από αυτές τίς «άπολυτοποιήσεις τών επί μέρους» πίστευσε ό-

τι κατέκτησε τήν απόλυτη, όριστική και καθολική γνώση και αλήθεια και ότι, χάρη σέ αυτή, έλυσε ή έστω μπορεί νά λύσει τά προβλήματα του συνόλου τής πραγματικότητας, δηλαδή τής φύσεως, του ανθρώπου, τής κοινωνίας, τής Ιστορίας και του πολιτισμού. Και μόνον όταν διαψεύσθηκε από τήν πραγματικότητα και απέτυχε νά απαντήσει σέ όλα τά έρωτήματα περί του κόσμου και τής ζωής, τότε διδάχθηκε από τά «λάθη» της και όδηγήθηκε στην αναγκαία για τήν πρόοδό της αντίληψη τής ουσιαστικής ήμιτέλειας, τής σχετικότητας και τής προσωρινότητας.

Όμως οί παραπάνω αντιλήψεις και τά χαρακτηριστικά δέν συναντώνται μόνο στη σύγχρονη επιστήμη και τό σύγχρονο επιστημονικό πνεύμα. Αναμφισβήτητα αποτελούν ουσιώδη γνωρίσματα και τής αρχαίας φιλοσοφίας και επιστήμης. Αυτό θά προσπαθήσουμε νά δείξουμε στη συνέχεια. Οί λόγοι πού μās κάνουν νά αναφερθούμε μόνο στην αρχαία εποχή είναι οί εξής: Καταρχήν ή αρχαία φιλοσοφία και επιστήμη θεωρούνται, ως γνωστόν, ως θεμελιώδεις για τήν μετέπειτα πορεία του πνεύματος. Έπειτα ή αρχαία ελληνική εποχή είναι ή αρχή τής επιστήμης και φιλοσοφίας. Έτσι θά μπορέσουμε νά συνάψουμε τήν αρχή και τό τέλος τής μέχρι τώρα πορείας τής επιστήμης και νά διακρίνουμε τή γενόμενη πρόοδο, αναφορικά βέβαια μέ τίς περί επιστήμης αντιλήψεις και αρχές, διότι αναφορικά μέ τήν κτήση τής γνώσης και τό προχώρημα στό βάθος τής πραγματικότητας ή πρόοδος τής σύγχρονης επιστήμης, σέ όρισμένους τουλάχιστον τομείς, είναι αναμφισβήτητη. Και τέλος τά παραπάνω χαρακτηριστικά τής σύγχρονης επιστήμης τονίζονται από όρισμένους φιλοσόφους σέ αντίθεση μέ τήν αρχαία επιστήμη. Έτσι ό Jaspers¹⁷ αποδίδει στην αρχαία επιστήμη σέ αντίθεση μέ τή σύγχρονη τά εξής κύρια χαρακτηριστικά: Πρώτον «σέ κάθε μιά από τίς μορφές της έπαρουσιάζετο· τελειωμένη», δεύτερον, «ή πραγματική της ανάπτυξη ήταν κάθε φορά βραχύβια» και τρίτον «ποτέ δέν έθεσε τήν ανάπτυξη αυτή ως συνειδητό σκοπό της». Μιά αντιπαράθεση μεταξύ αρχαίας και σύγχρονης επιστήμης κάνει και ό C. Cillispie¹⁸, πάνω και σέ πολλά άλλα βέβαια χαρακτηριστικά τής επιστήμης και όχι μόνο σέ αυτά για τά όποια γίνεται έδώ λόγος. Επίσης μιά αντιπαράθεση μεταξύ σύγχρονης και όλων όμως των προηγούμενων περιόδων τής επιστήμης κάνει και ό Piaget¹⁹. Τέλος ό Bergal²⁰, αν και τονίζει τή συμβολή τής αρχαίας επιστήμης στη σύγχρονη και δέχεται ότι όλα τά προβλήματα, από τά όποια γεννήθηκε ή νεώτερη επιστήμη, είχαν τεθεί από τους Έλληνες, παρατηρεί ότι οί αρχαίοι Έλληνες «δυστυχώς πίστεψαν και ότι τά είχαν λύσει μέ τό δικό τους, ιδιαίτερο λογικό, όμορφο και όριστικό τρόπο», πράγμα πού ανάγκασε τήν νεώτερη επιστήμη νά ασχοληθεί πολύ χρόνο για νά αποδείξει ότι οί περισσότερες λύσεις πού έδωσαν οί Έλληνες ήταν χωρίς νόημα ή λαθεμένες.

Η αρχαία φιλοσοφία και επιστήμη, αν και είχαν όπως άλλωστε και ή σύγχρονη, ως αξίωμα τό «μελέτα τό πάν» (Περίανδ. VS 10ζ), ποτέ δέν πίστευσαν, δέν «ύβρισαν» μάλλον, ότι είχαν έρευνήσει και γνωρίσει τά πάντα και είχαν απαντήσει σέ όλα τά έρωτήματα γύρω από τά πάντα, είτε μέ τήν έννοια «τής ενότητάς» τους θεωρηθούν αυτά, είτε μέ τήν έννοια τής ξεχωριστής οντότητας, «του καθ' έκαστον». Αυτό τό «μελέτα τό πάν» ήταν επιδιωκόμενος σκοπός και συγχρόνως μιά προτροπή πού υπενθύμιζε αυτό τό σκοπό και κινούσε προς αυτόν. Βεβαίως οί αρχαίοι φιλόσοφοι «απόρησαν για τα πάντα» και έθεσαν, για πρώτη αναμφισβήτητα φορά, πολλά και θεμελιώδη προβλήματα σχετικά μέ τήν πραγματικότητα και έδωσαν πάνω σέ αυτά τίς απαντήσεις τους, πολλές από τίς όποιες πραγματικά ή πρόοδος, στη συνέχεια,

τῆς ἐπιστήμης ἀπέδειξε λαθεμένες. Δέν ἰσχυρίσθηκαν ὁμως ὅτι ἐρεύνησαν τήν ὄλην πραγματικότητα. Ἀντίθετα αὐτή ἴσως ἡ ἐρευνητική τους δραστηριότητα τοὺς δημιουργήσε τῆ βαθύτατη ἐπίγνωση τοῦ τί γνωρίζουν καί τί δέν γνωρίζουν, τοῦ πόσο ἔχουν προχωρήσει στήν ἐξέταση τοῦ βάθους καί πλάτους τῆς πραγματικότητας. Αὐτή τῆ βαθύτατη ἐπίγνωση τῆ διακρίνομε, ἔστω καί σέ διάφορο βαθμό, σέ ὅλους τοὺς ἀρχαίους φιλοσόφους, ἀπό τοὺς πρώτους χρονικά μέχρι τοὺς τελευταίους. Ἀπλά ὡς παραδείγματα μποροῦμε νά ἀναφέρουμε τό Ἀρχύτα καί τό Δημόκριτο. Ὁ Ἀρχύτας (ἀπ. 3) συνειδητοποιώντας ἴσως ὅτι πολλά μένουν ἀκόμη ἄγνωστα, τονίζει ὡς μόνη διέξοδο τό «δέον» τῆς «ζητήσεως» αὐτῶν. Τονίζει μάλιστα ιδιαίτερα τήν ἀνάγκη νά ξέρει κανεῖς πῶς νά κάνει τήν ἐρευνα, τήν ἀνάγκη δηλαδή μεθόδου, τοῦ «ἐπίστασθαι ζητεῖν». Ὁ Δημόκριτος (ἀπ. 6), ἄν καί εἶναι ἕνας ἀπ' αὐτοὺς πού προχώρησαν ἀρκετά στό βάθος τῆς πραγματικότητας, ὡστόσο, θεωρώντας αὐτό τό προχώρημα μικρό ἴσως βῆμα, διακήρυξε ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νά κατανοεῖ ὅτι εὐρίσκεται πολύ μακριά ἀπό τοῦ νά ἔχει ἐρευνήσει καί γνωρίσει τήν ἀληθινή πραγματικότητα, «γιγνώσκειν τε χρή ἄνθρωπον τῷδε τῷ κανόνι, ὅτι ἐτεῆς ἀπήλλακται». Ὁμως οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες δέν εἶχαν βαθύτατη ἐπίγνωση μόνον τοῦ τί γνωρίζουν καί τί δέν γνωρίζουν ἀπό τήν πραγματικότητα ἀλλά καί τοῦ τί εἶναι «δύσκολον» καί «χαλεπόν» νά γνωρισθεῖ καί τοῦ τί δέν πρόκειται ποτέ ἴσως νά γνωρισθεῖ. Τέτοια εἶναι, γιά παράδειγμα, «τό ἑαυτόν γνῶναι» κατά τό Θαλῆ (VS 10δ' καί Διογ. Λαέρτ. I 36), «πολλά τῶν θεῶν» (ἀπ. 86) κατά τόν Ἡράκλειτο, «τό ὄλον», «τό καθόλου» κατά τόν Ἐμπεδοκλῆ (ἀπ. 2) καί τόν Ἀριστοτέλη (Μεταφ. 982a 23-25), ἡ ἀληθινή πραγματικότητα, ἡ οὐσία κάθε πράγματος, κατά τό Δημόκριτο (ἀπ. 8), ἡ «ψυχή» κατά τόν Ἡράκλειτο (ἀπ. 45), Πλάτωνα (Φαίδων 85c-d) καί Ἀριστοτέλη (Περί ψυχῆς 402a11).

Τήν παραπάνω ἐπίγνωση τοῦ «ἡμιτελοῦς» τῆς ἐπιστήμης σχετικά μέ τήν ἀνερεύνηση τῆς ὄλης πραγματικότητας ἀποσαφηνίζει καί ὀλοκληρώνει ἡ ἐπίγνωση καί τῶν ἀρχαίων, ὅπως καί τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης, γιά τήν ἀτέλεια, τή σχετικότητα καί τήν προσωρινότητα τῆς ἐκάστοτε γνώσεως καί ὅσων ἀπό τά πράγματα τοῦ κόσμου καί τῆς ζωῆς ἐξέταζαν. Τοῦτο ἦταν θεμελιῶδες γνώρισμα τῆς ἀρχαίας ἐπιστήμης καί φιλοσοφίας. Εἶχαν οἱ ἀρχαῖοι κάνει σαφῆ διάκριση μεταξύ τῆς ἀξιόπιστης καί ἀναξιόπιστης, μεταξύ τέλειαις καί ἀτελοῦς γνώσεως καί ἀλήθειας. Εἶχαν ὅλοι τους σχεδόν οἱ ἀρχαῖοι φιλόσοφοι βαθειά συνείδηση ὅτι ἡ τέλεια γνώση καί ἀλήθεια καί ἔτσι καί ἡ τελικότητα τῆς ἐπιστήμης δέν ἀνήκουν στόν ἄνθρωπο ἀλλά στό Θεό²¹. Ὁ ἄνθρωπος γι' αὐτούς δέν θά φθάσει πέραν τοῦ σημείου ὅπου «ἡ βροτεῖη μῆτις ὄρωρεν», ὅπου δηλαδή μπορεῖ νά ὑψωθεῖ ἡ ἀνθρώπινη σκέψη (Ἐμπ. ἀπ. 2). Φρονοῦσαν οἱ ἀρχαῖοι καί σχετικά μέ τή γνώση, τήν ἀλήθεια καί τήν ἐπιστήμη, ὅπως καί γιά ὅλα γενικά τά πράγματα τοῦ ἀνθρώπου, «θνητά» (Ἐπιχ. ἀπ. 20). Μάλιστα πολύ σημαντικό, κατά τή γνώμη μας, εἶναι ὅτι ἡ ἀρχαία ἐπιστήμη καί φιλοσοφία ἔφθασε στίς παραπάνω θεμελιακές συνειδητοποιήσεις εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, χωρίς δηλαδή νά περάσει, στό βαθμό ἔστω πού πέρασε ἡ ἐότερη, ἀπό τό στάδιο τῶν «ἀπολυτοποιήσεων τῶν ἐπί μέρους» καί τῶν κοσμοαντιλήψεων. Ὡς ἀντιπροσωπευτικότερα δείγματα τῶν ἀντιλήψεων αὐτῶν τῶν ἀρχαίων μποροῦμε νά ἀναφέρουμε τίς ἀπόψεις τοῦ Δημόκριτου καί, κυρίως, τοῦ Ξενοφάνη. Τό συμπέρασμα τοῦ Δημόκριτου ἦταν ὅτι «πραγματικά ἀληθινή γνώση δέν ἔχομε γιά κανένα πρᾶγμα (ἀπ. 7),

ὅτι θά ἀποδειχθεῖ ὅτι εἶναι ἀπρόσιτη ἡ γνώση τῆς οὐσίας, τῆς ἀληθινῆς πραγματικότητας, κάθε πράγματος (ἀπ. 8) καί ὅτι ἡ ἀλήθεια βρίσκεται στό βυθό (ἀπ. 117). Σαφέστερα ὁ Ξενοφάνης (ἀπ. 34), ἔπειτα ἀπό ἔρευνες ἐνενήντα ἐτῶν, συνεπέρανε ὅτι «τό μὲν οὖν σαφές οὐ τις ἀνὴρ ἶδεν οὐδέ τις ἔσται / εἰδώς ἀμφί θεῶν καί ἄσσα λέγω περί πάντων», κανείς δηλαδή δέν γνώρισε οὔτε θά γνωρίσει τό σαφές, τήν ἀλήθεια, σχετικά μέ τούς θεούς καί ὅλα τά πράγματα. Μάλιστα στίς ἀπόψεις τῶν δύο αὐτῶν φιλοσόφων διαπιστώνουμε καί μία ἰδιαίτερη διάσταση, πού εἶναι αὐτή τῆς πορείας τῆς ἐπιστήμης καί στό μέλλον. Καί οἱ δύο δέχονται ὅτι στήν τέλεια γνώση καί ἀλήθεια γιά τήν πραγματικότητα δέν θά φθάσει ὁ ἄνθρωπος καί στό μέλλον. Ὁ μὲν Ξενοφάνης λέγει ὅτι δέν θά ὑπάρξει, «οὐδέ τις ἔσται», καί στό μέλλον ἄνθρωπος πού θά γνωρίσει τό «σαφές», ὁ δέ Δημόκριτος ὅτι θά γίνει φανερό, «δῆλον ἔσται», ὅτι σχετικά μέ τήν ἀληθινή πραγματικότητα ὁ ἄνθρωπος θά εἶναι διαρκῶς σέ «ἀπορία». Στό ὕψος ἀκριβῶς τῆς ἐπιγνώσεως αὐτῆς τῶν δύο αὐτῶν ἀρχαίων φιλοσόφων ἔφθασε, νομίζουμε, ἡ σύγχρονη ἐποχή σχετικά μέ τήν ἀτέλεια τῆς γνώσης καί τῆς ἐπιστήμης, ἔπειτα βέβαια ἀπό ὀρισμένες, ὅπως εἶπαμε παραπάνω, «ἀπολυτοποιήσεις τῶν ἐπί μέρους». Ἀντίθετα ὁμως μέ τίς ἀπόψεις τῶν Ξενοφάνους καί Δημοκρίτου γιά τή μελλοντική κατάσταση, στή σύγχρονη ἐπιστήμη διαφαίνεται καί κάποια ὑπεραιοδοξία ὅτι θά φθάσει στήν εὐρισκόμενη στό «βυθό ἀλήθεια», ὑπεραιοδοξία δικαιολογημένη ἴσως σέ κάποιο βαθμό ἀπό ὀρισμένα, μεγάλα πραγματικά, βήματα προόδου πού ἐπιτελέσθηκαν. Ἄλλωστε κάποιου βαθμοῦ τέτοιας ὑπεραιοδοξίας, προφητικῆς μάλιστα γιά τήν μετέπειτα πορεία τῆς ἐπιστήμης, συναντᾶμε καί στόν ἀρχαῖο φιλόσοφο Ἐμπεδοκλή (ἀπ. 111).

Ἡ ἐπίγνωση αὐτή τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ὅτι καί ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἡμιτελής, δέν ἔχει δηλαδή ἐρευνήσει τά πάντα καί δέν μπορεῖ μάλιστα νά ἐρευνήσει τά πάντα, καί ὅτι οἱ ἀποκτώμενες γνώσεις εἶναι ἀτελεῖς, σχετικές, προσωρινές, δέν τούς ἐπέτρεψε νά προχωρήσουν στή δημιουργία κοσμοαντιλήψεων, στή μορφή βέβαια καί τήν ἀσθηρότητα καί ἀπολυτότητα τῶν κοσμοαντιλήψεων τῆς νεότερης ἐποχῆς. Βέβαια ἡ ἀρχαία ἐπιστήμη καί κυρίως ἡ φιλοσοφία, ὡς ἐπιστήμη ἄλλωστε τοῦ «ὄλου», κινήθηκαν πρὸς αὐτήν τήν κατεύθυνση. Θεραπεύοντας τήν ἀνάγκη τοῦ πνεύματος, πού γεννοῦσε ἡ ἀντίληψη γιά τήν «ἐνότητα τῶν πάντων», ἐναζήτησαν ὀρισμένες «ἀρχές» καί διατύπωσαν ὀρισμένες ἐρμηνεῖες τοῦ κόσμου καί τῆς ζωῆς. Ὅμως μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι, κατά τό πλεῖστον, δέν ἀπολυτοποίησαν, ἢ τουλάχιστον δέν γενίκευσαν αὐτές τίς «ἀρχές», οὔτε προσπάθησα νά ἐρμηνεύσουν, λεπτομερικῶς μάλιστα, καί τόν φυσικό καί τόν ἀνθρώπινο κόσμο μέ βάση αὐτές τίς «ἀρχές». Περιορίσαν κυρίως τήν ἰσχύ αὐτῶν τῶν «ἀρχῶν» στήν ἐρμηνεία τοῦ εἶναι, τοῦ γίνεσθαι καί τοῦ φαίνεσθαι τοῦ οἰκείου χώρου γιά τόν ὁποῖον εἶχαν διατυπωθεῖ, καί ἐπάνω σ' αὐτόν τόν οἰκεῖο χῶρο ἔκαναν τόν ἔλεγχο, τή δοκιμασία, τοῦ κύρους καί τῆς ἀληθινότητας αὐτῶν. Τοῦτο ἴσως ὀδήγησε στόν καθορισμό τῶν διαφόρων τομέων τοῦ ἐπιστητοῦ καί στή συσσώρευση γνώσεων καί ἐρωτημάτων πάνω σ' αὐτούς καί ἔτσι στόν διαχωρισμό τῶν διαφόρων ἐπιστημονικῶν κλάδων καί στήν ἀπόσπασή τους, στή συνέχεια, ἀπό τή φιλοσοφία, ἡ ὁποία παρέμεινε ἡ ἐπιστήμη τοῦ «ὄλου». Ἔτσι βλέπομε ὅτι ὅλοι σχεδόν οἱ φιλόσοφοι ἄλλες ἀρχές καθορίζουν γιά τόν φυσικό κόσμο, καί ἄλλες γιά τόν ἄνθρωπο καί τίς διάφορες ἐκδηλώσεις καί μορφές τῆς ζωῆς του. Ὡς πῶς ἐνδεικτικό παράδειγμα γι' αὐτά μποροῦμε νά ἀναφέρουμε τό Δημόκριτο, ὁ ὁποῖος πραγματικά, καί μέ βάση τά δεδομένα τῆς σημερινῆς ἐπιστήμης, προ-

χώρησε περισσότερο τῶν ἄλλων στήν ἀληθινή ἐρμηνεία τῆς δομῆς καί λειτουργίας τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Ὅσο μᾶς ἐπιτρέπουν τά σωζόμενα ἀποσπάσματα του δύσκολα κανείς θά μπορούσε νά ἰσχυρισθεῖ ὅτι ἴσχυε γι' αὐτόν ἡ ἀτομική του θεωρία καί γιά τόν κόσμο τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς καί γενικά τίς μορφές καί τίς ἐκδηλώσεις τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Ἐκτός ὄλων αὐτῶν τήν ἀρχαία ἐπιστήμη καί φιλοσοφία τίς συνόδευε ἀδιάκοπα ἡ ἀμφιβολία, τό «νάφε καί μέννας' ἀπιστεῖν· ἄρθρα τοῦτα τῶν φρενῶν» τοῦ Ἐπιχάρμου (ἀπ. 13) καί γιά τό πόσο ἔχουν ἐρευνήσει σέ βάθος καί πλάτος τήν πραγματικότητα καί γιά τό βαθμό τῆς σαφήνειας, τῆς ὀριστικότητας καί τῆς ἀληθινότητας τῶν ἀποκτωμένων γνώσεων. Καί αὐτός ὁ Πλάτων, ὁ συστηματικότερος ἴσως ὄλων τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων, δέχθηκε γιά πολλά ζητήματα, ὅπως γιά παράδειγμα τά ζητήματα τῆς «ψυχῆς», ὅτι εἶναι «ἀδύνατον ἢ παγχάλεπον» τό «εἶδέναι τό σαφές» καί χαρακτήρισε τίς περί αὐτῶν θεωρίες ὡς «τόν βέλτιστον τῶν ἀνθρωπίνων λόγων καί δυσεξελεγκτότατον», τόν ὁποῖον ὁ ἄνθρωπος πρέπει νά δημιουργήσει μέ μάθηση καί μέ ἔρευνα καί νά τόν χρησιμοποιήσει ὡς «σχεδία» γιά νά «διαπλεύσει τόν βίον», ὡς κάποια δηλαδή διέξοδο μέχρι βεβαιότερων ἀπαντήσεων. Ἐκεῖνο πού ἀπορρίπτει παντελῶς ὁ Πλάτων εἶναι τό νά μήν ἐξετάζονται «πανταχῆ» αὐτά τά ζητήματα (Φαίδων, 85c-d). Ἄλλωστε γι' αὐτό στούς περισσότερους διαλόγους του δέν διατυπώνει ὀριστικά συμπεράσματα. Βέβαια οἱ ἀρχαῖοι φιλόσοφοι θεωροῦσαν τήν ἐπιστήμη ὡς κτήση ἀσφαλῶν καί βεβαίων καί «ἀμεταπτῶτων ὑπό λόγου» γνώσεων, ὅπως ἀσφαλῶς πρέπει νά εἶναι ἡ πραγματική ἐπιστήμη. Ὅμως τοῦτο ἦταν γι' αὐτούς τό δέον, ὁ ἐπιδιωκόμενος σκοπός, ὅπως ἄλλωστε καί τῆς σημερινῆς ἐπιστήμης, καί ὄχι «τετελεσμένο» γεγονός. Μάλιστα σάν βαθεῖς γνώστες τῆς ἀνθρώπινης φύσης καί τῶν ὀρίων της πίστευαν ὅτι ὁ ἄνθρωπος, καί ἂν ἀκόμη κατορθώσει νά πεῖ κάτι τό «τετελεσμένο», τό σαφές δηλαδή καί τό ἀληθινό, δέν μπορεῖ νά εἶναι βέβαιος γι' αὐτό, δέν μπορεῖ νά τό ξέρει (Ξενοφ. ἀπ. 34). Αὐτό γιατί ὁ ἄνθρωπος, κατά τόν Πλάτωνα (Μεν. 80d10), δέν μπορεῖ νά γνωρίζει «ὅτι τοῦτ' ἔστιν, ὃ οὐκ ἤδησθα», ἐπειδή γιά τίς δυνατότητες τοῦ ἀνθρώπου εἶναι, σύμφωνα μέ τόν Ἀριστοτέλη (Ἀναλ. ὕστ. 76a26), «χαλεπόν τό γνῶναι εἰ οἶδεν ἢ μή».

Ὅλα αὐτά μᾶς ἐπιτρέπουν, νομίζομε, νά δεχθοῦμε ὅτι ἡ ἀρχαία ἐπιστήμη καί φιλοσοφία, ἂν ὄχι σέ μεγαλύτερο τουλάχιστο στόν ἴδιο βαθμό μέ τή σύγχρονη ἐπιστήμη καί φιλοσοφία, εἶχαν βαθύτατη ἐπίγνωση τῶν δυνατοτήτων, τῶν ὀρίων καί τοῦ μεγέθους τοῦ προχωρήματός τους στήν ἐξέταση τοῦ βάθους καί πλάτους τῆς πραγματικότητας, καθῶς καί τῆς ἀτέλειας, τῆς σχετικότητας καί τῆς προσωρινότητας τῶν γνώσεων καί τῶν ἀληθειῶν, στίς ὁποῖες ἐφθάναν μέ τήν ἐνσυνείδητη καί μεθοδική τους «ζήτηση», μέ τή «γιγαντομαχία» τους γύρω ἀπό τήν οὐσία τῆς πραγματικότητας. Ἦξεραν δηλαδή ἡ ἀρχαία ἐπιστήμη καί φιλοσοφία νά διακρίνουν καθαρά τί γνωρίζουν, τί δέν γνωρίζουν, τί μποροῦν καί τί δέν μποροῦν νά γνωρίσουν ἀπό τά πράγματα τοῦ κόσμου καί τῆς ζωῆς, τί νόμιζαν ὅτι γνωρίζουν ἐνῶ δέν τό γνωρίζαν καί σέ ποῖο βαθμό βεβαιότητας καί σαφήνειας γνώριζαν αὐτό πού γνώριζαν. Σαφέστατα ἄλλωστε ὅλα αὐτά τά προβλήματα ἔθεσε καί ἀναζήτησε τρόπους λύσεως αὐτῶν ὁ Πλάτων. Στό ἔργο του «Χαρμίδης» διερωτᾶται πῶς ὁ ἄνθρωπος «καί αὐτογνωσία θά ἔχει καί θά μπορεῖ νά ἐξετάζει τί ἔχει κατορθώσει νά γνωρίζει καί τί ὄχι, καί τούς ἄλλους ἐπίσης θά ἔχει τή δύναμη νά ἐξετάζει τί ὁ καθένας γνωρίζει καί τί νομίζει ὅτι γνωρίζει, ἂν βέβαια γνωρίζει, καί τί πάλι νομίζει ὅτι γνωρίζει, ἐνῶ δέν τό γνωρίζει» (167a). Καί ἐξετάζει στή συνέχεια τοῦ ἔργου ὁ Πλάτων τήν

παρουσία τῆς «σωφροσύνης» ὡς παράγοντα ὁ ὁποῖος «ἀποτρέπει τὰ λάθη καί ἐξασφαλίζει τήν ὀρθότητα» καί «ξαγρυπνώντας δέν ἐπιτρέπει νά ὑπηρετήσῃ ἡ ἀνεπιστημοσύνη» στό χῶρο τῆς ἐπιστήμης, τόσο ὡς πρός τό τί γνωρίζει καί τί δέν γνωρίζει κανείς, ὅσο καί ὡς πρός τήν πρακτική ἐφαρμογή τῆς γνώσεως, θεωρουμένης, στήν τελευταία περίπτωση, τῆς σωφροσύνης ὡς «γνώσεως τοῦ καλοῦ καί τοῦ κακοῦ». Γιά ὅλα αὐτά νομίζομε ὅτι ἡ ἀρχαία ἐπιστήμη δέν ἐπαρουσιάζετο καθόλου, ἢ ἔστω στό βαθμό πού θεώρησε ὁ Jaspers, «σέ κάθε μιά ἀπό τίς μορφές τῆς τελειωμένης».

Ἡ ἐπίγνωση αὐτή τῶν ἀρχαίων ὅτι ἡ ἐπιστήμη δέν ἔχει ἐρευνήσει ὄλο τό βάθος καί πλάτος τῆς πραγματικότητας καί ὅτι οἱ γνώσεις πού κάθε φορά κατακτῶνται εἶναι ἀτελεῖς καί σχετικές δέν τούς ὀδήγησε, ὅπως καί τῆ σύγχρονη ἐπιστήμη, στήν ἀντίληψη, ὅτι ἡ κτήση βεβαιότερων γνώσεων εἶναι ἀδύνατη, καί σέ παραίτηση ἀπό τήν ἐπιστημονική πράξη, παρά τίς διάφορες, μικροῦ ἢ μεγάλου βαθμοῦ, σκεπτικιστικές ἀπόψεις πού κατά καιρούς διατυπώθηκαν. Ἀντίθετα ἡ ἐπίγνωση αὐτή διατηροῦσε καί ἐνδυνάμωνε τό βίωμα τῆς «ἀγνοίας», τῆς «ἀπορίας» καί τῆς πνευματικῆς «ἐνδείας», βίωμα ἀπαραίτητο γιά τήν κίνηση πρός τή γνώση καί γιά τή στήριξη τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἐρευνητικοῦ ἔργου. Ἔτσι καί στήν ἀρχαία ἐποχή, ὅπως καί στή σύγχρονη, ἡ ἐπιστήμη καί ἡ φιλοσοφία θεωρήθηκαν ὡς μιά βαθμιαία ἐποικοδομητική πορεία, ὡς μιά διαρκῆ καί μεθοδική ἀναζητητική διαδικασία, ὡς μιά «αὔξουσα ἀνάπτυξη», πρός πληρέστερη καί βαθύτερη μελέτη τῆς πραγματικότητας καί πρός σαφέστερες, ἐγκυρότερες καί ὀριστικότερες γνώσεις, πού θά στηρίζονται σέ περισσότερους ἀποδεικτικούς λόγους καί αἰτιώδεις ἐξηγήσεις καί θά ἐρμηνεύουν ἀκριβέστερα τήν πραγματικότητα, ὡς μιά, γενικά, διαρκῆ προσέγγιση τῆς τέλει γνῶσης καί τῆς ἀλήθειας. Ἦταν δέ πεπεισμένοι οἱ ἀρχαῖοι ὅτι τό ἔργο αὐτό μόνο μέ ἐπίπονη καί διαρκή μελέτη καί ἐρευνα μπορεῖ μόνο νά ἐπιτελεσθεῖ. Ἔτσι ὁ Ἐπίχαρμος τονίζει τήν ἀξία «τῶν πόνων» (ἀπ. 36) καί «τῆς μελέτης» (ἀπ. 33 καί 40) γιά τήν ἀποκτήση τῆς γνώσεως καί τῶν ἀγαθῶν καί διαβλέπει (ἀπ. 6), «προμαντεύεται» κατά τό Διογένη τό Λαέρτιο (III, 17), τήν μελλοντική ἐπεξεργασία καί συμπλήρωση τῶν διαφόρων ἀπόψεων πού κάθε φορά διατυπώνονται. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ἀφοῦ προτρέπει τόν ἄνθρωπο νά μαθαίνει τίς ἀπόψεις τῶν ἄλλων «διότι ἡ μάθηση κάνει τό νοῦ νά μεγαλώσει», «μάθη γάρ τοι φρένας αὔξει», (ἀπ. 17), διδάσκει (ἀπ. 110) ὅτι ἂν ὁ ἄνθρωπος ἐμπεδώνει στό βάθος τοῦ πνεύματός του τίς διάφορες γνώσεις, τότε αὐτές παραμένουν σέ ὅλη τή ζωή του καί μπορεῖ μέ βάση αὐτές νά ἀποκτήσει καί ἄλλες. Τονίζει μάλιστα, στό ἴδιο ἀπόσπασμα, ὅτι πρέπει ὁ ἄνθρωπος νά εἶναι ἀφοσιωμένος στό ἔργο τῆς μαθήσεως καί αὔξεσεως τῶν γνώσεων, διότι «ἂν τόν κυριεύσει ἡ ὄρεξη γιά ἄλλα πράγματα τὰ ὁποῖα προκαλοῦν πολλές ἀδυναμίες καί ἐξασθενοῦν τή σκέψη», ἐάν δέν ἔχει θά λέγαμε σωφροσύνη, σύμφωνα μέ τόν Πλάτωνα (Συμπ. 196c), ὥστε νά κρατεῖ «ἡδονῶν καί κακιῶν», τότε μέ τό πέρασμα τοῦ χρόνου τόν ἐγκαταλείπουν καί οἱ γνώσεις πού ἀπέκτησε. Ὁ Ἀριστοτέλης (Μεταφ. 983b 1-7) τονίζει τήν ἀναγκαιότητα τῆς μαθήσεως καί τοῦ ἐλέγχου τῶν ἀπόψεων πού ἔχουν κάθε φορά διατυπωθεῖ, θεωρώντας αὐτές ὡς μιά πορεία πρός τήν ἀλήθεια. Ἡ μελέτη τῶν προηγούμενων ἀπόψεων, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, προάγει πάντοτε τήν ἐρευνα, διότι μέ αὐτή εἴτε ἀποκαλύπτεται κάτι νέο, εἴτε θεμελιώνεται περισσότερο ἡ ὀρθότητα αὐτῶν πού ὑπάρχουν. Σέ κάθε ὁμως περίπτωση θά ἐπιτελεῖται ἕνα μικρό ἢ μεγάλο βῆμα πρός προσέγγιση τῆς ὀρθῆς γνώσεως καί ἀλήθειας. Ὁ Ἀρχύτας (ἀπ. 3)

υπέδειξε, χωρίς καμμίαν απολύτως αμφιβολία και επιφύλαξη, ως μόνους τρόπους κτήσεως τῆς γνώσεως τῆ μάθηση και τὴν «ἐξεύρεση» μέσω τῆς μεθοδικῆς ἔρευνας. «Ἐξευρεῖν δέ μή ζητοῦντα ἄπορον και σπάνιον, ζητοῦντα δέ εὖπορον και ῥάδιον, μή ἐπιστάμενον δέ ζητεῖν ἀδύνατον». Ὁ Ἡράκλειτος (ἀπ. 18) μάλιστα δίδαξε ὅτι ὁ ἄνθρωπος στήν ἐρευνητική του πορεία πρὸς τὴ γνώση πρέπει νὰ «ἐλπίζει» ὅτι θὰ ἐξεύρει τὸ «ἀνέλπιστο», πού διαφορετικά εἶναι «ἀνεξερεύνητον και ἄπορον». Τέλος ἡ ὄλη ἐνσυνείδητη και ὑπεύθυνη ἀνοδική μέσα στό χρόνο πορεία τοῦ ἀνθρώπου στήν ἐπιστήμη και σέ ὄλους τούς τομεῖς τῆς ζωῆς «θεάσθηκε» και ἐκφράσθηκε ἀνεπανάληπτα ἀπό τόν Ξενοφάνη μέ τὸ ἀπόσπασμα 18, «οὔτοι ἀπ' ἀρχῆς πάντα θεοὶ θνητοῖς ὑπέδειξαν, / ἀλλά χρόνῳ ζητοῦντες ἐφευρίσκουσιν ἄμεινον». Ἄλλωστε, ὅπως εἶναι γνωστό, τὸ ὄλον αὐτό πνεῦμα πάνω στό πρόβλημα τῆς γνώσεως τῆς πραγματικότητας θέλησαν οἱ ἀρχαῖοι νὰ ὑποδηλώσουν μέ τὴ χρήση τῶν ὄρων «φιλόσοφος» και «φιλοσοφία». Οἱ ὄροι δέν σημαίνουν κτήση τῆς «σοφίας», ἀλλά φιλία και ἀναζήτηση, ἕνα διαρκές κυνήγι, μία διαρκή προσπάθεια πρὸς προσέγγιση τῆς «σοφίας», τῆς τέλειαις δηλαδή και ὀριστικῆς γνώσεως και ἀλήθειας. Ἡ «φιλοσοφία» γιά τούς ἀρχαίους «θήρα τῆς ἀληθείαις ἐστὶ και ὄρεξις» (Στοβ. Ἄνθ. II 1, 18) και οἱ «φιλόσοφοι», ἀπό τὴν ἐποχή ἤδη τοῦ Πυθαγόρα, θεωρήθηκαν «θηραταὶ τῆς ἀληθείαις» (Διογ. Λαερτ. VIII, 8), «ἐπιθυμηταὶ τῆς σοφίας» (Πλατ. Πολ. 475b) και «τῆς ἀληθείαις φιλοθεάμονες» (Πλατ. Πολ. 475e). Ἡ κτήση τῆς «σοφίας» και ἡ ἀνάδειξη σέ «σοφὸν» ἦταν κάτι τὸ «μέγα» και ἀνῆκε μόνο στό Θεό (Πλατ. Φαῖδρ. 278b), και ὄχι στόν ἄνθρωπο, παρά τόν ἰσχυρισμό «ἐννίων φιλοσοφησάντων» ὅτι βρῆκαν τὸ «θήραμα» (Στοβ. Ἄνθ. II 1, 18), ὅτι ἀπόκτησαν δηλαδή τὴ «σοφία».

Ὅλα αὐτὰ φανερώνουν ὅτι οἱ ἀρχαῖοι, ἀντίθετα μέ ὅτι ἰσχυρίζεται ὁ Jaspers, ἔθεσαν ὡς συνειδητό σκοπὸ τους τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐπιστήμης και συνέβαλαν ἀποφασιστικά και στή διαμόρφωση και καθιέρωση τοῦ πνεύματος και τῶν ἀρχῶν, πού πρέπει νὰ τὴ διέπουν, και σ' αὐτὴ τὴν ἴδια τὴν ἀνάπτυξή της μέ τίς οἰουδήποτε βαθμοῦ ἐγκυρότητας γνώσεις πού δημιούργησαν. Βέβαια πρόκειται γιά τὰ ἀρχικά ἀκόμη στάδια τῆς φιλοσοφίας και τῆς ἐπιστήμης και γιά λίγο σχετικά διάστημα ἐρευνητικοῦ ἔργου, λόγοι πού, μαζί μέ ἄλλους, δέν ἐπέτρεψαν τὰ θεαματικά ἀποτελέσματα πού κατῴρθωσε ἡ σύγχρονη ἐπιστήμη. Λόγω ἀκριβῶς αὐτῶν τῶν ἀρχικῶν σταδίων ἔπρεπε νὰ ξεπερασθοῦν ὀρισμένα ἐμπόδια. Καταρχὴν ἔπρεπε νὰ ἐπιτελεσθεῖ ἡ ἀπόσπαση και ἡ ἀπελευθέρωση ἀπό ἕνα ἀνεπιστημονικό και ἀντιεπιστημονικό παρελθόν και νὰ ἀρχίσει ἔστω νὰ θεμελιώνεται ἕνα ἐπιστημονικό παρόν πάνω στό ὁποῖο θὰ ἐποικοδομήσει τὸ ἐπιστημονικό μέλλον. Ἔτσι γιά μέν τὴν ἀρχαία ἐποχή τὸ παρελθόν ἦταν βάρος και ἐμπόδιο, γιά δέ τὴ σύγχρονη εἶναι προνόμιο και περιουσία πρὸς παραπέρα εὖπορία. Ἐπειτα οἱ ἀρχαῖοι, μαζί μέ τὰ καθ' ἑαυτὰ προβλήματα τῆς πραγματικότητας πού ἔπρεπε ἐξ ἀρχῆς νὰ θέσουν και νὰ λύσουν, ἔπρεπε νὰ λύσουν και τὰ ἐπιστημολογικά προβλήματα, πάνω στά ὁποῖα, ὅπως φάνηκε ἀπό τὴν παραπάνω ἀνάλυσή μας, ἔδωσαν θεμελιακές ἀπαντήσεις. Γιά ὄλα αὐτὰ βλέπουμε, πραγματικά, κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη νὰ διατυπώνονται πολλές ἀντιτιθέμενες, συμπληρούμενες, ὑπερβαινόμενες, διαψευδόμενες ὑποθέσεις, ἀπόψεις και θεωρίες γιά τὴν γνώση και τὴν κατανόηση τῆς πραγματικότητας. Τὸ γεγονός αὐτό δικαιολογεῖ, σέ κάποιο ἐλάχιστο ἴσως βαθμό, τὴν ἀποψη τοῦ Jaspers, ὅτι ἡ πραγματικὴ ἀνάπτυξη τῆς ἀρχαίας ἐπιστήμης ἦταν «κάθε φορά βραχύβια». Μποροῦμε ὁμως νὰ παρατηρήσουμε ὅτι, ἂν ὑπάρχει κάποια βραχυβιότητα, αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ σέ ὀρισμένες

μόνο από τις απαντήσεις των αρχαίων πάνω στα διάφορα προβλήματα και έρωτήματα, διότι πολλές άλλες επέζησαν μέχρι σήμερα και εξετάζονται, επαληθεύονται, συμβάλλουν στη λύση προβλημάτων και συντελούν στην παραπέρα πρόοδο της επιστήμης και στην ασφαλέστερη πορεία της. Πάντως αυτή η βραχυβιότητα κατά κανένα λόγο δεν μπορεί να αποδοθεί σε αυτά τα ίδια τα προβλήματα και έρωτήματα που τέθηκαν από τους αρχαίους, διότι είναι πλέον πέραν κάθε αμφισβήτησης ότι με αυτά ασχολήθηκε έκτοτε η επιστήμη και η φιλοσοφία. Μάλιστα είναι πλέον συνείδηση της επιστήμης ότι τα προβλήματα είναι ουσιαστικότερα των απαντήσεων. Άλλωστε, όπως πολύ εύστοχα διερωτήθηκε ο Bernal²², «δεν ξέρουμε αν θα είχαν καν τεθεί τα προβλήματα, στην περίπτωση που δε θα υπήρχε η ελληνική επιστήμη».

Έπειτα από όλα όσα λέχθηκαν παραπάνω δεν θα ήταν, νομίζουμε, υπερβολικό, να δεχθεί κανείς ότι η σύγχρονη επιστήμη έπειτα από όρισμένες απομακρύνσεις και περιπλανήσεις, που έγιναν είτε από «χαλάρωση της επιστημονικής κριτικής», είτε από κάποια «αυταπάτη», είτε από έλλειψη «σωφροσύνης», σύμφωνα με τους αρχαίους, είτε έστω ως αγωνιώδεις προσπάθειες και δοκιμές του πνεύματος προς διανοίξη διεξόδων, απέβαλε τον όσο έξ αυτών «μή καθαρόν»²³ χαρακτήρα της και επανήλθε στο καθαρό πνεύμα της αρχαίας φιλοσοφίας και επιστήμης σχετικά με τα όρια, τις δυνατότητες, τις αρχές, τις επιδιώξεις και τα έπιτεύγματα της επιστημονικής πράξεως.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. K. Jaspers, Είσαγωγή στη Φιλοσοφία, Μετάφρ. Χ. Μαλεβίτση, Δωδώνη, Αθήνα, σ. 233.
2. K. Jaspers, δ.π. σ. 233.
3. J. Bernal, Η επιστήμη στην Ιστορία, Μετάφρ. Ε. Μπιτσάκη, Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα, 1982, τ. Α', σ. 30.
4. K. Jaspers, δ.π. σ. 235.
5. K. Popper, The Logic of Scientific Discovery, London, 1975, σ. 278.
6. K. Jaspers, δ.π. σ. 234.
7. K. Jaspers, δ.π. σ. 234.
8. E. Goblot, Traité de Logique, Paris, 1929^s σ. 328.
9. J. Bernal, δ.π. σ. 30.
10. Βλ. Ε. Μουτσόπουλου, Γνώσις και Έπιστήμη, Αθήναι, 1972, σ. 102.
11. Βλ. Ε. Μουτσόπουλου, δ.π. σ. 102 και J. Bernal, δ.π. σ. 30.
12. Π. Χριστοδουλίδη, Η φιλοσοφία της Έπιστήμης, Δευκαλίων, 16 (1976) 335.
13. Βλ. Μουτσοπούλου, δ.π. σ. 101 κ.έ.
14. Βλ. Ε. Μουτσόπουλου, δ.π. σ. 102. J. Bernal, δ.π. σσ. 52, 69, J. Piaget, Ψυχολογία και Έπιστημολογία, Μετάφρ. Γ. Λογοθέτη, Αθήνα, 1981, σ. 10 κ.έ. M. Bunge, Η Φύση της Έπιστήμης, Δευκαλίων 16(1976) 352. K. Popper, Conjectures and Refutations, London, 1963, σ. VII και 216 κ.έ.
15. J. Piaget, δ.π. σσ. 10, 14, 15 αντίστοιχα.
16. Πρβ. J. Piaget, δ.π. σ. 9 κ.έ. K. Jaspers, δ.π. σ. 234 κ.έ. Ε. Μουτσοπούλου, δ.π. σ. 102.
17. K. Jaspers, δ.π. σ. 234.
18. C. Gillispie, Στην κόψη της Αλήθειας, Μετάφρ. Δ. Κούρτοβικ, Αθήνα 1986, σ. 16 κ.έ.
19. J. Piaget, δ.π. σ. 9 κ.έ.
20. J. Bernal, δ.π. σ. 195.
21. Βλ. B. Snell, Η ανακάλυψη του πνεύματος, Μετάφρ. Δ. Ίακώβ, Αθήνα, 1981, σ. 183 κ.έ.
22. J. Bernal, δ.π. σ. 195.
23. K. Jaspers, δ.π. σ. 236.